

RIMANTAS BALSYS

Klaipėdos universitetas

LIETUVIŲ IR PRŪSŲ RELIGINIAI DRAUDIMAI

Religious Bans of the Lithuanians and Prussians

SUMMARY

The article discusses the religious bans on Lithuanians and Prussians recorded in written sources (mainly the 11th to 17th century) and also the reflections of these restrictions in the customs, beliefs and folklore of the 19th and 20th centuries. The Lithuanian and Prussian religious bans can be categorized in at least three different groups: a) fully functioning bans (until Christianization and at least two centuries after Christianization); b) fading bans (from the latter half of the 16th to the first half of the 17th century); c) bans undergoing extinction, becoming a part of customs, belief or superstition. Two different sorts of Lithuanian and Prussian religious bans are distinguished according to their nature: a) bans on contact with objects, sites, people, etc., in the attempt to protect the individual from harmful effects (punishments, illnesses, misfortune, death); and b) bans to protect a sacred site, object, person, etc., so that it would not lose its sacredness. It can be stated hypothetically that sacred sites arose from bans on profane activities in specific locations and that bans on profane activities at a proscribed time gave rise to holy days. This sort of tradition survives in calendrical holidays of the traditional period, in holidays marking the beginning and end of work, and in individual and family holidays.

SANTRAUKA

Straipsnyje analizuojami lietuvių ir prūsų religiniai draudimai, užfiksuoti įvairaus laikotarpio (dažniausiai XI–XVII a.) lietuviams ir prūsams priskiriamuose rašytiniuose šaltiniuose, taip pat tų religinių draudimų refleksijos XIX a.–XX a. pirmosios pusės papročiuose, tikėjimuose, tautosakoje. Lietuvių ir prūsų religiniai draudimai chronologiškai galėtų būti skirstytini bent į tris grupes: a) be išlygų funkcionuojantis religinis draudimas (iki krikšto ir bent du šimtmečius po krikšto); b) silpstantis religinis draudimas (XVI a. pab.–XVII a. pr.); c) išnykstantis draudimas virsta papročio dalimi, tikėjimu, prietaru. Pagal pobūdį išskiriamos dvi lietuvių ir prūsų religinių draudimų rūšys: a) draudimas kontaktuoti su daiktais, vietomis, asmenimis ir pan. siekiant apsaugoti kontaktuojantįjį nuo jų kenksmingo poveikio; b) sakralios vietos, daikto, asmens ir pan. saugojimas, kad neprarastų sakralumo. Hipotetiškai galima teigti, kad iš draudimo profaniškai veikti tam tikrose teritorijose atsirado šventvietės, o iš draudimo profaniškai veikti tam tikru metu – šventės. Tokia tradicija iš dalies išliko ir tradicinio laikotarpio kalendorinėse, darbų pradžios ir pabaigos, individo ir šeimos šventėse.

RAKTAŽODŽIAI: pagonybė, religiniai draudimai, dievai, šventosios vietos, apeigos.

KEY WORDS: paganism, religious bans, gods, sacred places, rituals.

IVADAS

Klausimas, kuris pirmiausia išskyla prieš pereinant prie konkrečių pavyzdžių analizės, – ar religiniai draudimai tapatintini su tabu. Jei ne – tai koks tabu ir religinių draudimų santykis.

Nuo 1777 m., kai Džeimsas Kukas (James Cook) pirmasis aptiko šį reiškinį ir jį įvardijantį žodį (t. y. tabu) Polinezijoje, suformuluotas ne vienas *tabu* apibrėžimas, parašytas ne vienas straipsnis, ne viena mokslinė studija. Minėtini W. Wundto, S. Freudo, G. G. Frazerio, F. B. Jevonso¹ ir kitų XIX a. pab.–XX a. pirmosios pusės mokslininkų darbai.

Pasak vieno populiariausių ir labiausiai paplitusių apibrėžimų, tabu (iš polineziečių kalbos *tapu*, *tabu*, reiškiančio „uždrausta, neleidžiama“) – stiprus kultinis draudimas kontaktuoti su daiktais, vietomis, asmenimis, kurie laikomi sakraliais (turinčiais *mana*)². Tačiau toks apibrėžimas, kai akcentuojamas tik draudimas, kai kurių tyrinėtojų manymu, nenusako tabu esmės. O ji (tai, sekant S. Freudu, rodo ir žodžio *tabu* reikšmės) skleidžiasi dviem, viena vertus, artimomis, kita vertus, ir skirtingomis kryptimis: a) „šventas, pašventintas“; b) „kraupus, grėsmingas, draudžiamas, nešvarus“. Vadinasi, tabu artimas arba „sutampa su mūsų šio žodžių junginio „šventas, šiurpus“ reikšme“³. Tuo pat metu galima sutikti ir su G. Frazeriu, manančiu, kad tabu neišvengiamai susietas su dievu, (dievų) garbinimu, kitaip tariant, yra dieviškos prigimties⁴.

W. Wundto teigimu, tabu laikytinas „seniausiu nerašytu žmonių įstatymų kodeksu“⁵. Taip sakydamas W. Wundtas

pripažįsta, kad iš pradžių tabu galėjo būti natūrali žmonių elgesio bendruomeninio reguliavimo forma, o vėliau jau įgijo ir religinį pobūdį. Kitaip mano S. Freudas, skirdamas tabu apribojimus nuo religinių ir moralinių draudimų. Pasak jo, tabu „nėra grindžiami Dievo įsakymais, o draudžia patys savaime; nuo moralės draudimų jie skiriasi tuo, kad nėra įtraukti į sistemą, skelbiančią ir kartu pagrindžiančią susilaikymo būtinybę“⁶.

Atrodo, kad mūsų dienomis tiek tabu apibrėžimo, tiek ir jo genezės, santykio su religija, o sykiu tabu ir religinių draudimų klausimai sunkiai išsprendžiami jau vien dėl to, jog nebeįmanoma vienos ar kitos hipotezės paremti tiesioginiais tabuizmo laikotarpio stebėjimais ir jų analize. Vis dėlto galima drąsiai teigti, jog vargiai rastume tokią religiją, kurioje nebūtų draudimų ir tie draudimai nebūtų labai svarbūs. Tad šiame darbe laikysimės nuostatos, kad terminas *tabu* yra sinonimiškas terminui *religinis draudimas*. Taip manyti ir taip elgtis galime pripažindami, jog tiek tabu, tiek religiniuose, papročiu, moralės draudimuose būtina glūdi sakralumo sąvoka, kylanti iš pagarbos sakraliam objektui ir iš jo baimės, ir jo tikslas – neleisti, kad tos pagarbos / baimės pristigtų⁷.

Grįžkime prie skyriaus pradžioje išsikelto tikslo – apžvelgti ikirikščioniškojo laikotarpio lietuvių ir prūsų religinius draudimus. Analizę pradėsime nuo religinio draudimo, kuris, regis, laikytinas vienu svarbiausių ir religijų istorijoje turbūt seniausiu. Tai draudimas garbinti kitus (kitų) dievus.

DRAUDIMAS Į KRAŠTĄ ĮSILEISTI KITŲ DIEVŲ

S. Grunau kronikoje, kur aprašomi 523 m. įykiai bei skelbiami įstatymai apie brutėnų dievus ir „kaip jie turi gyventi taikoje“, teigiama: „Pirma, nė vienas be Krivių krivaičio (*criwen kirwaito*) leidimo neturi teisės melstis dievams arba paragabenti kokį nors dievą iš svetur, o tik [privalo] garbinti aukščiausius dievus, t. y. Patulą (*Patollo*), Patrimpą (*Patrumpo*), Perkūną (*Perkuno*), nes jie mums davė žemės ir žmonių ir dar duos. Antra, jų valia mūsų Krivių krivaičiui (*criwen kirwaito*) ir jo palikuonims, kuriuos malonės duoti dievai ir kuriuos vaidilučiai (*waidilotten*) išrinks Rikojote (*Rikkoyott*), pripažinti mūsų aukščiausiais viešpačiais. Trečia, privalome jausti pagarbą ir paklusnumą mūsų šviesiausiems dievams ir mūsų Krivių krivaičiui (*criwo cyrwaito*), nes jie po šio gyvenimo duos mums gražių moterų, daug vaikų, saldžių gėrimų, gerų valgių, vasarą baltų drabužių, žiemą – šiltų apsiaustų, mes miegosime plačiose, minkštose lovose ir iš sveikumo juoksimės ir šoksime. Iš blogųjų, kurie jų negarbina, jie pasiims čia viską, ką jie turi, ir ten labai kankins. Ketvirta, visos kaimynų šalys, kurios aukos atnašas mūsų dievams, bus mylimos ir su pagarba pakviečiamos. O tuos, kurie juos niekina ir šmeižia, turėsime naikinti ugnimi ir kuokomis, ir jie niekada netaps mūsų draugais.“⁸

Šie religinio „teisyne“ punktai žinomi ir iš kito XVI a. autoriaus Erasmo Stelos kronikos, kurioje taip pat aprašyta VI a. prūsų gyvenamoje teritorijoje vykusi Brutenio–Videvučio religinė reforma.

Iš esmės šis pirmasis visiems prūsams privalomo įstatymo punktas arti-

mas ar net tapatus pirmajam iš Dešimties Dievo įsakymų. Juos, sekant Biblija, ant Sinajaus kalno Dievas padiktavo Mozei. Išėjimo knygoje šis įsakymas suformuluotas taip: „Neturėsi svetimų dievų mano akivaizdoje.“⁹

V. Bagdonavičius, remdamasis XX a. antrosios pusės Biblijos tyrinėtojų išvadamis, iškelia hipotezę, kad Dešimt Dievo įsakymų yra ne kas kita kaip izraelitų sutartis su Dievu¹⁰. Tokia prielaida įmanoma ištyrus hetitų karalių sutartis, kurias jie darydavo su savo vasalais. Nustatyta, kad Dešimties Dievo įsakymų teksto pradžia ir hetitų sutarčių pradžia yra ne tik tos pačios formos, bet net kai kurios sąvokos turi atitikmenis¹¹.

V. Bagdonavičius čia aptariamąjį prūsų teisyne linkęs vertinti kaip dorinių ir religinių tiesų projektą, kurio, beje, remiantis ir paties S. Grunau išsakyta abejojone, vargu ar visuotinai buvo laikomasi¹². Tačiau pačios siekiamybės (kad ir paremtos, kaip teigia G. Beresnevičius, žodine tradicija¹³), kuri prūsų pasaulėjautos pažinimui yra tikrai reikšminga, nuneigti negalima.

Draudimas į savo gyvenamąją teritoriją įsileisti kitą (kitus dievus) sustiprinamas tame pačiame įstatyme paminėtomis malonėmis, kuriomis bus apdovanotas kiekvienas, ištikimai laikęsis nurodyto draudimo, ir atvirksčiai – numatytos bausmės nepaklususiems. Beje, abi nuostatos galioja ne tik saviesiems, bet ir svetimiesiems, t. y. kaimyninėms šalims.

Į pagrindinę prūsų dorinę ir religinę nuostatą arba religinį draudimą pirmiausia atkreipė dėmesį ir baltų žemes užkarauti pasirengęs kryžiuočių ordinas.

Todėl 1249 m. vokiečių ordino ir prūsų taikos sutartyje (Kristburgo sutartis) ir atsirado formuluotė, kuria prūsai pasižada „...stabui, kurį jie buvo įpratę kartą per metus prisirinkę vaisių puošti ir garbinti kaip dievą <...>, ir kitiems dievams, kurie nesukūrė nei dangaus, nei žemės, kad ir kokiais jie būtų vadinami vardais, daugiau nebeatnašauti aukų“¹⁴.

Tačiau pasižada ir sutartis pasirašo kilmingieji, dažniausiai siekdami sau kokių nors privilegijų. Kristburgo sutartį pasirašiusi prūsų diduomenė taip pat gavo tam tikrų garantijų: kilmingiesiems, priėmusiems katalikų tikėjimą ir pareiškusiems lojalumą ordinui, „buvo garantuota asmens laisvė, galimybė disponuoti savo turtu, tapti dvasininku, riteriu, naudotis teismų gynyba“¹⁵. O štai prastuomenė dažniausiai nėra linkusi taip greitai atsakyti senųjų papročių. Tad XVI–XVII a. rašytiniuose šaltiniuose gausu pavyzdžių, rodančių, kad nei senųjų dievų garbinimo, nei su tuo garbinimu susijusių apeigų, nei mirusiųjų deginimo ir jų apraudojimo prastuomenė (valstiečiai) nebuvo atsisakiusi.

Šis religinis draudimas galėjo turėti įtakos prūsų karinei drąsai, lemti ilgą prūsų tautos pasipriešinimo kitatikiams užkariautojams istoriją, o galop – ir tragišką prūsų tautos likimą. Į tai iš dalies jau yra atkreipęs dėmesį ne vienas tyrinėtojas (pvz., J. Voigtas, V. Bagdonavičius)¹⁶.

Tokiame kontekste kiek kitaip reikėtų žiūrėti į Adalberto žūtį. Visų pirma tai religinio draudimo nepaisymo rezultatas, o ne auka seniesiems dievams, kaip siūlo interpretuoti E. Usačiovaitė¹⁷. Adalbertas, įžengęs į prūsų dievų prūsams pažadėtas žemes ir aukojęs čia mišias bei priėmęs komuniją, šiurkščiai pažeidė

pagrindinį religinį draudimą ir, kaip reikalaujama įstatyme, buvo nužudytas.

Šiuo atveju patvirtinama religijotyri-
ninkų seniai suformuluota išvalga – sakralumą saugančių draudimų griežtumą paaiškina tai, jog užtenka menkiausio kontakto ir profaniška būtybė (taip pat išpažįstanti kitą religiją, kitos lyties, kitos tautybės ir pan.) jau išsiveda religines galias iš jų sferos. Štai kodėl jiems uždrausta matyti, girdėti, liesti tai, kas sakralu¹⁸.

Religinė šio nužudymo priežastis paremta, argumentuota ir „žemiškais“ valstiečių nuogaustavimais: „Esant šalia tokiems žmonėms, <...> mūsų žemė nebeaugina vaisių, medžiai nebebrandina sėklų, gyvuliai nebeveda jauniklių, senieji išgaišta.“¹⁹ Vienintelis būdas numaldyti dievų pyktį, apsisaugoti, išsigelbėti nuo įžeistų, užsirūstinusių dievų bausmės ar keršto – draudimą pažeidusiojo mirtis, kaip reikalaujama įstatyme („tuos, kurie juos niekina ir šmeižia, turėsime naikinti ugnimi ir kuokomis“).

Tokią išeitį Žemaitijos kunigaikštis Treniota kartu su kitais bajorais siūlo ir krikštą priėmusiam bei dėl to dievų bausmę visam kraštui užtraukusiam Mindaugui. S. Grunau kronikos liudijimu, po Mindaugo krikšto kilo smarkios audros su žaibais, kurie sudegino didelius pasėlių laukus ir pridarė daug nuostolių. Šio dalyko sujaudintas „Žemaitijos kunigaikštis Treniota kartu su kitais bajorais atėjo pas savo valdovą Mindaugą ir taip kalbėjo: karaliau, kiek mums buvo geras mūsų dievas Perkūnas, padėjęs įgyti žemių ir žmonių, tiek dabar jis yra ant mūsų užsirūstinęs ir daro nuostolius savo galinga ugnimi <...>. Toliau jie kalbėjo, kad po to, kai pradėjome garbinti livoniečių dievą, mums pradėjo

nesisekti ir mes negalime kitaip [apie livoniečius] galvoti, kad jie nori mus paverti savo bernais. Todėl žinok, mes norime atkeršyti už mūsų maloningų dievų nešlovę visiems, kurie juos paniekino. Mindaugas išsigando šių žodžių ir kalbėjo: „Kaip galime numalšinti jų [dievų] pyktį?“ Jie tarė: „Mūsų dievų garbei užmušk visus, tikinčius livoniečių dievu, patrauk į Livoniją ir vėl ją sudegink.“²⁰

Supratur, kad nei pasirašytos sutartys, nei prievartinis krikštas negarantuoja pagėdaujamų rezultatų, ordino metraštiniškai ėmėsi kitų priemonių, kurios, jų manymu, ilgainiui turėjo įveikti draudimą į kraštą „įvesti kitą dievą“. Vienas populiariausių ir religijoms keičiantis ne kartą patikrintų būdų – senojo / senųjų dievo / dievų galių mažinimas, demonstruojant kito / kitų, naujojo / naujųjų dievo / dievų galių viršenybę prieš senuosius dievus. Kaip tik čia turėjo padėti raštingų XIV–XVII a. krikščionybės platintojų baltų kraštuose skleisti „mitai“.

Vienas tokių mitų – M. Pretorijaus perpasakotos grafo Waldecko kronikos fragmentas. Teigiama, kad 1261 m., atlikus apeigas trims dievams prie Romavos ažuolo, krivis Alepsis atvykęs į Karaliaučių ir prašęs pakrikštijamas. Savo troškimą tapti krikščioniu Alepsis taip paaiškino: „Aš pagerbiau savo dievus didelėmis aukomis ir maldomis, kad jie mums padėtų, kad galėtume išvartyti krikščionis. Tačiau visi – Pykulis, Perkūnas ir Patrimpas – sakė nebegalį mums padėti, nes Krikščionių dievas esąs teisus ir galingesnis.“²¹

Kitas pavyzdys – E. S. Piccolomini'o užrašytas pasakojimas apie Jeronimo Prahieško, XIV a. pabaigoje – XV a. pradžioje platinusio krikščionybę Lietuvoje,

nutikimus. Naikindamas šventąsias girias, Jeronimas Prahieškis priėjo girios viduryje augusį seną ažuolą, kuris buvo laikomas dievų buveine. Prahieško palydovai, iki tol talkinę kertant medžius, nesutiko šito ažuolo paliesti. Vis dėlto „atsiradęs vienas, drąsesnis už kitus“, tačiau užsimojęs kirviu „persikirto sau blauzdą ir leisgyvis krito ant žemės“. Žmonėms ėmus raudoti, aimanuoti ir kaltinti Prahieškį, kam įkalbėjo išniekinti šventą dievo būstinę, šis liepė parkritusiam atsikelti, sakydamas, kad tai tik „velnių išmonės žmonių akims apdumti“. Visų nuostabai, tariamas sužeistasis pasirodė besąs sveikut sveikutėlis²².

Savaime suprantama, kad ši istorija – raštingo ir religijų istoriją išmanančio vienuolio mitas, skirtas „nekrikštams pagonims“ įtikinti, kad jų dievai yra bejėgiai arba jų iš viso nėra, o tariamoji jų galia ir bausmės nusižengusiems – viso labo tik „akių dūmimas“. Istorija užbaigiama Kirstaus Evangeliją skelbiančio Jeronimo, o sykiu ir krikščioniško dievo pergale – pats Jeronimas, pakėlęs kirvį, ir, kaip rašo Piccolomini, padedamas daugelio kitų, „su dideliu triukšmu nuvertęs milžinišką medį ir iškirtes visą miškelį“.

Analogiška istorija užfiksuota J. Dlugošo *Lenkijos istorijoje* (XV a. antroji pusė, rašoma apie 1413 m. įvykius). Karaliui Vladislovui su palydovais išnaikinus žemaičių šventvietes, vienas senolis, kaip pasakoja J. Dlugošas, prabilęs šitaip: „Kadangi mūsų dievai, kuriuos garbinome protėvių pavyzdžiu, tavo ir tavo karių, šviesiausiasis karaliau, buvo sunaikinti ir, būdami silpni bei nepajėgūs, buvo Lenkų Dievo nugalėti, apleidžiamie tuos savo dievus ir apeigas ir šliejamės prie lenkų ir tavo Dievo, kaip stipresnio.“²³

Itin retai to laikotarpio (XIV–XVI a.) raštuose pasitaiko pavyzdžių, iliustruojančių senųjų lietuvių ir prūsų dievų galias, jų viršenybę, nenorą užleisti turėtas pozicijas arba bausmes už sulaužytą draudimą. Vienas tokių retų pavyzdžių – Sigismundo Herbersteino (austrų rašytojas, keliautojas, diplomatas) 1549 m. parašyto veikalą *Maskvos istorijos komentarai* skyrius „Apie Lietuvą“, kuriame papasakota 1517 m. ties Trakais išgirsta ir užrašyta istorija: „Kai grįždamas po pirmos kelionės iš Maskvijos, atvykau į Trakus, mano šeimininkas, pas kurį atsitiktinai užsukau, man papasakojo, kad jis tais pačiais metais, kai aš ten buvau, pirkęs keletą avilių bičių iš vieno gyvačių garbintojo, kurį, savo kalbomis atvedęs į tikrą Kristaus tikėjimą, įtikino, kad jis užmuštų garbintą gyvatę. Kai po kurio laiko grįžo pas jį pasižiūrėti savo bičių, sutiko tą žmogų sudarkytu veidu: jo burna buvo baisiausiai iki pat ausų perkreipta. Paklaustas apie tokią nelaimę, atsakė, kad jis nubaustas šiuo negandu už piktadarystę, už nuodėmę, kadangi nuodėmingomis rankomis palietė savo dievą gyvatę, ir dar daugiau jam būtų reikėję iškęsti, jeigu nebūtų grįžęs į savo ankstesnį tikėjimą.“²⁴

A. Guagnini 1611 m. išleistoje *Europinės Sarmatijos kronikoje* perpasakojo minėtą istoriją apie bitininką, tiesa, kiek papildydamas ir pakeisdamas jos pabaigą, o sykiu ir esmę. Istorijos pradžia ir eiga identiška: per didelį vargą į krikščionių tikėjimą atverstas bitininkas įtikinamas užmušti garbintą žaltį, po to sode pasirodo baisi, juoda būtybė. Į klausimą, kas tokia esanti ir ką čia daranti, ši atsakiusi: „Aš esu tas, kuris čia bus tol, kol tau atkeršys, kam savo namų dievaitį užmušei, ir dar labiau būsi persekioja-

mas, jeigu vėl nepradėsi duoti jam priklausančių aukų.“²⁵ Krikščioniškai teisingą išėitį iš susidariusios grėsmingos situacijos greičiausiai šioje istorijoje padėjo rasti pats A. Guagnini, užbaigdamas pasakojimą šitaip: „Nekreipė į tai dėmesio šeimininkas, tvirtai krikščionių tikėjimo laikydamasis, šventu kryžium išbaidė iš ten gundytoją, kuris tuoj pranyko ir nežinia kur dingo...“²⁶, tuo įtvirtindamas krikščioniškojo dievo galių viršenybę.

Panašiai vertintina informacija apie Lietuvos tikybos būklę, kurią XVI a. pab.–XVII a. pr. užfiksavo Vilniaus kolegijos jėzuitai savo 1585–1618 m. ataskaitose. Jėzuitai mokėjo lietuviškai; žinias apie senuosius lietuvių tikėjimus užrašė tiesiog iš tuos tikėjimus išpažinusių žmonių²⁷, tačiau ir čia, regis, neapsieinama be aiškiai suformuluoto siekio – naikinti visa, kas susiję su senąja religija.

Vilniaus jėzuitų 1600 m. ataskaita rodo, jog senosios religijos draudimai, kad ir silpstantys, bet vis dar veikė. Vienas tokių – nesituokti su išpažįstančiu krikščionybę (santuoka su kitatikiu iš dalies prilygintina kitos religijos, vadinasi, ir kito dievo pripažinimui). Tiesa, draudimas nėra įsakmus, veikia tik tai, kas iš jo likę: „Visi tiki, kad jeigu moteris prieš tai nepermaldavusi deivių, ištekės už krikščionio, kuris ją negarbina, mirs nuo išsekimo; gyvuliai, kuriuos atsives į vyro namus, nepaaukojusi už juos, žus.“²⁸

Iš tų pačių 1600 m. kitos jėzuitų ataskaitos galime suprasti, kad tie draudimai silpsta arba silpninami jau anksčiau paminėtais, vadinasi, ir išbandytais būdais – parodant senųjų dievų bejėgiškumą: „Kai kur svirnuose yra saugomi į žemę įkasti nemaži akmenys, plokščiu paviršiumi apversti aukštyn, ne užkasti

žeme, bet apkloti šiaudais; juos vadina deivėmis (*Deyues*) ir kaip grūdų bei galvijų saugotojus pamaldžiai garbina....“ Šaltinio teigimu, tie akmenys kaimiečių ypač saugomi, nes tikima, kad tas deives palietęs žmogus būtų iš karto nutrenktas: „Iš pradžių nenoromis atvesdavo šių akmenų parodyti bijodami užsitraukti sunkią bausmę už dievybės įžeidimą. Tačiau, kai pamatė, kad mes nebaudžiame jų dievus nerūpestingai liečiame ir kojomis mindome, išjuokė savo kvailumą ir patys be baimės priėjo, iškasė akmenis, juokdamiesi ir nesiliaudami stebėtis, kad garbino tokius nereikšmingus dievus.“²⁹

Panašų vaizdą galima susidaryti ir iš 1609 m. jėzuitų ataskaitos, kurioje pasakojama, kaip vienoje vietoje „kvaili žmoneliai kaip dievybę garbino medį, bijodami jį nukirsti ir pasakodami, jog kai du ar trys lengvabūdžiai žmonės išdrįso jį paliesti, jiems čia pat vietoje nutraukė ranką“. Kunigui nukirtus medį (dievą) ir įmetus į ugnį, kilęs didžiulis sąmyšis. Tačiau kai stabas virto pelenais, žmonės išsivadavo „iš baimės ir pražūtingos klaidos“³⁰.

Tas jėzuitų ataskaitoje minimas išsivadavimas yra ne kas kita, kaip to paties religinio draudimo panaikinimas, sudarantis galimybę „į kraštą įvesti“ kitą dievą.

Kiek kitokia situacija regima analizuojant M. Pretorijaus veikalą „Prūsijos įdomybės“. XVII a. pabaigoje šs gyvosios tradicijos užrašytose apeigose, kuriose dar minimi senieji dievai ir deivės, jiems skiriamos aukos, maldos, nebefiksuojuama senųjų dievų ir krikščioniškojo dievo dvikova, priešprieša, siekiant įrodyti pastarojo pranašumą. Atvirkščiai – konstatuotina senųjų dievų ir krikščioniškojo dievo / Mergelės Marijos santarvė ir ly-

giateisiškumas. Kitaip tariant, atliekantys apeigas dar nėra tvirtai apsisprendę, kurio dievo malone pasikliauti, tad linkę „garbę atiduoti“ ir vienam, ir kitam. Tiesa, tokios apeigos jau nebėra bendruomeninio pobūdžio, jos atliekamos slapta, namuose, kad niekas nematytų, dalyvaujant tik šeimynykščiams ir t. t.³¹ Antai M. Pretorijaus liudijimu, Žemynos garbei atliekamos žemyneliavimo apeigos per visas svarbesnes (mėšlavežio, sėjos, ganiavos užbaigimo, derliaus arba „samborių“, kūlės pabaigtuvių arba „gabjaujos“ šventės, vestuves, krikštynas, šermenis, laidotuves, įkurtuves, sodybą ar net arklius ir karves šventinant) šventės, kurių metu pakaitomis kreipiamasi į Žemyną ir krikščionišką dievą³².

Apibendrinant šio poskyrio medžiagą pažymėtina, jog XIII–XVI a. šaltiniuose gana daug pavyzdžių, rodančių (įrodančių), kad istorijos apie pagoniškujų dievų kovą su krikščioniškuoju, siekiant parodyti pastarojo galybę, viršenybę, buvo iš anksto sąmoningai planuotos. To paties tikslo, matyt, turėjo padėti siekti ir šių istorijų tiražavimas (perrašai) skirtingų amžių raštijoje.

Religinis draudimas įvesti į kraštą kitą (svetimą) dievą dar funkcionuoja XVI a. ir mažesniu mastu – XVII a. pr. O štai XVII a. pab. senieji dievai iš esmės jau nebepriklauso religinei tikrovei ir santykis su jais iš religinio yra virtęs labiau paprotiniu (t. y. jie minimi dėl to, kad taip elgėsi tėvai ir protėviai), todėl aptariamasis religinis draudimas jau nebeaktualizuojamas. XIX–XX a. buvusio religinio draudimo „į kraštą įvesti kitą dievą“ (kitaip nei kitų draudimų) nebeaptinkame net refleksijų.

DRAUDIMAS ĮŽENGTI Į ŠVENTAS VIETAS

Draudimas į kraštą įvesti kitą dievą glaudžiai susijęs su kitu draudimu – įžengti į sakralias vietas (šventvietes). Ankstyvieji rašytiniai šaltiniai, kurie teikia duomenų apie baltų gentis ir jų tikėjimą, rodo, jog senosios šventvietės mūsų protėvių buvo itin gerbiamos. XI a. metraštininkai nuolat mini „skaidrius vandenis“, „vandenis, kuriuose niekas nedrįso žuvauti“, „miškus, kurių nedrįsta kirsti“ ir t. t. Tai ypatingos vietos, į jas galima įžengti tik ritualiniais tikslais, t. y. tik tada, „kai nori jose aukoti aukas savo dievams“³³. Vadinasi, gali įžengti tik lojalūs savo dievams. Visiems kitiems – draudžiama. Tai jau XI a. pastebi A. Bremenietis: „...ir po šiai dienai jų žemėje <...> neleidžiama lankyti miškelių ir, kuriuos, jų manymu, krikščionių lankymas suteršia“³⁴.

Tačiau XII a. pradžioje, Dauguvos žiotyse įsikūrus vokiečių kolonijai, krikščionybės platinimo misionierių leksika smarkiai pasikeitė. 1199 m. paskelbiama Popiežiaus Inocento III bulė. Joje iki to dar laisvi baltai įvardijami priešais, kurie „Dievui prideramą garbę teikia kvailiems gyvuliams, lapuotiesiems medžiams, skaidriems vandenims, žaliuojančioms žolėms...“, priešais, kurie „...tarsi riauvojantis liūtas aplinkui klaidžioja, ieškodamas, ką praryti...“, priešais, kurie „...apsigyvenę aplinkui Livonijos bažnyčia...“, nori „krikščionių vardo atminimą tose srityse sunaikinti“. Bulė užbaigiama kvietimu ginti krikščionis ir pažadu juos globoti: „Taigi, visus, kurie degdami dievišku karščiu nutars vykti Livonijos Baž-

nyčios ir tose srityse gyvenančių krikščionių ginti, imame šv. Petro ir savo apsaugon ir suteikiame jiems apaštalų globą ir malonę.“³⁵

1220 m. parengtoje „Šventosios žemės karalių istorijoje“ Oliveris Paderbornietis jau skelbia visišką pergalę prieš pagonis ir jų paklydimus, sakydamas, kad lyvių, estų ir prūsų tautos, anksčiau iškrypusios iš kelio ir „pasitikėjusios miškeliais, kurių nė vienas kirvis nedrįso paliesti ir kuriuose šaltiniai ir medžiai, kalnai ir kalvos, uolos ir slėniai buvo garbinami <...> dabar laikosi sveikojo mokymo, atsigręžę į vyskupą ir savo sielų ganytoją Jėzų Kristų, pakluso savo kunigams, stato ir lanko bažnyčias, paiso krikščionių reikalavimų“³⁶.

Tačiau iš vėlesnių autorių, rašiusių XIV–XVII a., veikalų aiškiai matyti, kad Oliverio Paderborniečio teiginį geriausiai atveju galėtume vertinti kaip siekiamybę, o ne kaip rezultatą. Tai patvirtina jau anksčiau minėtas Piccolomini, Petras Dusburgietis³⁷, Jonas Dlugošas³⁸, Matas Pretorijus ir kiti metraštininkai³⁹.

Draudimų lankytis ypatingose, sakraliose, religinę atmintį saugančiose vietose, naudoti tokias vietas ūkinei veiklai pėdsakų gausu XIX–XX a. tautosakoje, papročiuose, tikėjimuose. Apie tai lietuvių folklorininkai, etnologai, mitologai, archeologai daug rašė⁴⁰.

Draudimų, ilgainiui virtusių ypatinga pagarba miškui (medžiui), vandens telkiniams, piliakalniams ir alkakalniams, laikymasis suponavo ir ypatingą lietuvių santykį su visa gamta.

DRAUDIMAS TARTI DIEVO VARDA

Toks draudimas jokiam rašto paminkle nėra užfiksuotas, tačiau vis dėlto galima įtari jį egzistavus. Pirmoji priežastis – dievų, kurių nemažai įvardinta eufemizmais, gausu M. Strijkovskio, o ypač J. Lasicko veikaluose. Eufemizmais dievai galėjo būti įvardinti veikiausiai dėl to, kad draudžiama kitataučiams, o ypač kitatikiams pasakyti tikrąjį dievo vardą. Rašytiniuose šaltiniuose galima rasti pavyzdžių, kurie rodo, kad senųjų dievų vardai buvo laikomi paslaptyste. M. Pretorijus perpasakoja Verdainės kunigo Vilhelmo Martinijaus regėtas apeigas Žemaitijoje, kurių metu ant karties buvęs iškeltas ištemptas ožio kailis, papuoštas įvairiais žolynais. Pretorijaus liudijimu, Martinijui pavykę sužinoti, jog buvo meldžiamasi, aukojama, dėkojama dievui, „davusiam jiems valgių ir gėrimų, maito bei pastogę“. Deja, apeigų dalyviai, pasak Martinijaus, nenorėjo pasakyti dievo, kuriam buvo aukojama, vardo⁴¹.

Šis draudimas išsilaiškė turbūt ilgiausiai. Jo refleksijų užtinkama iki pat XX a. pirmosios pusės. Vėlyvojo laikotarpio

folkloro personažai Perkūnas, velnias, giltinė ir kiti, vengiant tarti, minėti jų vardus, taip pat vadinami įvairiais eufemizmais. Tai patvirtina kad ir J. Balio užrašyta medžiaga iš pateikėjo Ukmergės apylinkėse: „...jo tėvai vadina davo Perkūną „Dunduliu“. Vadina davo dėl to, nes Perkūną retai kas ir minėdavo, buvo uždrausta, ypač mažiems vaikams. Bijodavo išstarti ir suaugusieji jo vardą...“⁴² Taip radosi begalė Perkūno vardų: Dundulis, Bruzgulis, Akmeninis kalvis, Šabardulis, Dūsų senis, Stungis, Dundusėlis, Dryžulis, Poškulis, Tarškulis, Pakabildis ir t. t.⁴³ Tas pats pasakytina ir apie velnią. Pasak B. Jasiūnaitės, „lietuvių tarmėse ir interdialektinio pobūdžio tautosakos tekstuose vartojama daugiau kaip 400 įvairių velnio pavadinimų“. Išskiriamos bent kelios pavadinimų grupės pagal (a) kūno sandarą, ypač zoomorfinius požymius; (b) įvairaus pobūdžio fizinius trūkumus, luošumą; (c) spalvą arba plauką; (d) būdingus veiksmus ar funkcijas; (e) išidėmėtinas būdo ypatybės; (f) gyvenamąją vietą⁴⁴.

DRAUDIMAS DALYVAUTI KITOS LYTIES APEIGOSE

Daugelyje religijų rasime ritualų, kuriuose gali dalyvauti tik kurios nors vienos lyties, kurio nors socialinio sluoksnio (kastos) ar tam tikro amžiaus grupės bendruomenės nariai. Kitiems tokiose apeigose dalyvauti draudžiama, jų dalyvavimas varžomas, jie turi atlikti perėjimo (apsivalymo) ritualus ir pan.⁴⁵ Panašūs draudimai baltų religinėje tradicijoje tai pat žinomi. Ypač ryškūs tie atvejai,

kai aukojimo apeigose dalyvauja tik vyrai arba tik moterys.

L. Davido kronikoje perteiktas tekstas apie prūsų atliktus aukojimus Sembos pusiasalyje prie jūros 1520 ir 1531 m. Abiem atvejais (bent jau pirminiame šaltinyje), kronikos autoriaus liudijimu, apeigose dalyvavo tik vyrai – septyniadešimt trys iš aštuonių aplinkinių kaimų⁴⁶. Prisiminę aukojimo tikslus (priešo

laivų nuvijimas ir žuvų susigrąžinimas į pakrantę), galime manyti, jog būtent tai ir lemia draudimą šiuose ritualuose dalyvauti moterims ir vaikams. Karo veiksmai ir seniausi verslai – žvejyba, medžioklė – vyrų veiklos sritys.

Tačiau toks paaiškinimas vargiai tinkamas mums rūpimiems draudimams. Vilniaus kolegijos jėzuitų 1604 m. ataskaitoje rašoma: „Kitą namų dievą savo kalba vadina Pagirmiū (*Pagyrmis*). Jam tam tikrose vietose tris kartus per metus vyrai aukoja paršą arba jautį, o moterys – gaidžius“. Čia pat pabrėžiama ir tai, kas vizitatoriui, matyt, pasirodė itin reikšminga: „Tada, kai aukoja vyrai, moterys negali dalyvauti, o kai aukoja moterys, nedalyvauja vyrai.“ Šio draudimo priešastį vizitatoriams, regis, pavyko sužinoti. Tų pačių metų ataskaitoje pateikiama fragmentiškų duomenų ir apie aukojimą namų dievui Dimstapačiui (*Dimstapatis*). Teigiama, kad jam „pačios šeimos motinos aukoja kiaulę, kurią ratu sustojusios moterys laiko, o vyresnioji ją paskerdžia. Jos pačios ir suvalgo mėšą“⁴⁷. Šitose apeigose neleidžiama dalyvauti ne tik vyrams (tai galima suprasti iš konteksto), bet ir berniukams bei mergaitėms. Priežastis (ji tinka ir pirmajam pavyzdžiui) – vis dar gyvuojantis (bent jau iš inercijos) religinis draudimas: „...moterys bijo, kad dėl jų dalyvavimo dievas nepritrūktų to, kas pelnytai joms priklauso“⁴⁸.

XVII a. pab. šį draudimą dar fiksuoja M. Pretorijus, tačiau, atrodo, kad religinio imperatyvo jau nebesama. Tai labiau papročio, šeimoje iš kartos į kartą perduodamos tradicijos dalis. Minėtinos

M. Pretorijaus aprašytos bičių šventinimo apeigos, kurias šeimininkas „...turi daryti vienas“ ar padedamas suaugusio sūnaus, „...kuriam jau gali būti leidžiama eiti prie bičių. Jie ten būna visiškai vieni, niekam be jųdviejų nevalia net atsikąsti pyrago, kurį, beje, šeimininkas pats turi ir iškepti.“⁴⁹

Analogiškai vertintina ir to paties M. Pretorijaus aprašyta apeiga per krikštynas, kuriose leista dalyvauti jau tik moterims: „...kai kūmai su kūdikiu būna išvykę į krikštą, pribuvėja užmuša samčiu tėvo nurodytą juodą, baltą ar margą vištą <...>, viena pati (negali būti nieko svetimo) ir sutaiso ją virti, tik labai paiso, kad viralo nenubėgtų nei verdant, nei pilstant <...>, tos vištienos valgo tik moterys, stovėjusios prie krikšto kaip kūmos“⁵⁰.

Draudimo vyrams dalyvauti moterų apeigose (ir atvirkščiai – moterims vyrų) liudijimų išliko ir tautosakoje, tikėjimuose. Minėtinos sakmės apie raganas, renkančias pievose rasą ar skrendančias į sambūrius ant Šatrijos kalno per Jonines; sakmės, kuriose raganos skrenda žirniauti pirmąją Kalėdų dieną, per Tris Karalius ar Užgavėnes⁵¹.

Galimas daiktas, kad tokių draudimų atspindžiai regimi ir tikėjimuose, kuriuose neigiamai vertinamas susitikimas su kitos lyties atstovu. Turbūt J. Lasickis pirmasis paskelbė apie dar ir dabar žinomą tikėjimą, jog medžioklė nesiseks, jeigu išėjęs iš namų medžiotojas pirmiausia susitiks moteriške⁵². Ne mažiau žinoma ir apie kitą tikėjimą – blogą laimikį lemia sutikta moteris (ypač sena, su tuščiais kibirais) einant žvejoti⁵³.

APIBENDRINIMAS

Žmogus, paklūęs religiniams draudimams, tampa kitoks. Tai yra viena būtinų, privalomų bendrabūvio, religinio bendruomeniškumo sąlygų. Draudimai (kaip ir imperatyvai) pajungia ir reguliuoja tiek individo, tiek ir visos bendruomenės gyvenimą kaip aukščiau stovinti jėga. Tie, kurie pažeidžia draudimus, baudžiami.

Aptarti lietuvių ir prūsų religiniai draudimai chronologiškai galėtų būti skirstomi bent į tris grupes: a) be išlygų funkcionuojantis religinis draudimas (iki krikšto ir bent du šimtmečius po krikšto); b) silpstantis religinis draudimas (XVI a. pab.–XVII a. pr.); c) draudimas išnyksta, virsta papročio dalimi, tikėjimu, prietaru.

Pagal pobūdį išskiriamos dvi lietuvių ir prūsų religinių draudimų rūšys: a) draudimas kontaktuoti su daiktais, vietomis, asmenimis ir pan. siekiant apsaugoti kontaktuojantį nuo jų kenksmingo poveikio (bausmės, ligos, nelaimės,

mirties); b) apsaugoti sakralią vietą, daiktą, asmenį ir pan., kad jis to sakralumo neprarastų.

Hpotetiškai galima teigti, kad iš profaniškos veiklos draudimo tam tikrose teritorijose atsirado šventvietės, o iš profaniškų veiksmų tam tikru metu draudimo – šventės. Tokia tradicija iš dalies išliko ir tradicinio laikotarpio kalendorinėse, darbų pradžios ir pabaigos, individo ir šeimos šventėse.

Išvardinti (ir neišvardinti) pavyzdžiai rodytų, kad religiniai draudimai tebėra svarbūs, reikšmingi ir šiandienos gyvenime. Tačiau akivaizdu ir kitkas – sekuliarėjančioje (modernėjančioje) visuomenėje draudimų paisoma vis mažiau, jie taikomi diferencijuotai, aiškiai pasikeitė ir jų socialinė svarba, nes silpnėjant „kolektyvinei sąmonei“, susilpnėja ir kolektyvinė reakcija į draudimų pažeidimą, t. y. daugiau vietos lieka individualiam santykiui su draudimu. Toks draudimas iš esmės jau nebegali būti laikomas religiniu.

Literatūra ir nuorodos

¹ *Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte von Wilhelm Wundt. Zweiter Band: Mythos und Religion. Zweiter Teil. Mit 8 Abbildungen in Text.* Leipzig: Verlag von Wilhelm Engelmann, 1906. Prieiga per internetą: <<https://archive.org/stream/p2völkerpsycholog02wundtuoft#page/n9/mode/2up>> [žiūrėta 2014 12 14]. Sigmund Freud, *Totemas ir tabu. Kai kurie sutapimai laukinių ir neurotikų psichikos gyvenime.* Vilnius: Vaga, 2010; Джеймс Джордж Фрезер, *Золотая ветвь. Исследование магии и религии.* Москва: Издательство политической литературы, 1980, с. 222–295; Frank Byron Jevons, *Introduction to the History of Religion.* London, 1896, p. 59–95. Pri-

eiga per internetą: <<https://archive.org/stream/introductiontohi00jevo#page/n9/mode/2up>> [žiūrėta 2014 02 24]; Frank Byron Jevons, *The Idea of God in Early Religions.* Cambridge: at the University Press, 1913. Prieiga per internetą: <<http://www.gutenberg.org/files/25338/25338-h/25338-h.htm>> [žiūrėta 2014 02 24].

² *Encyclopædia Britannica Online.* Prieiga per internetą: <<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/579821/taboo>> [žiūrėta 2014 03 23]; *Religijotyros žodynas.* Sud. Romualdas Petraitis. Vilnius: Mintis, 1991, p. 371. *Mana* – kai kurių tautų religinis vaizdinys, beasmėnė jėga, sukelianti visus reiškinius (ypač tuos, kurie viršija vidutiniškumą).

- ³ Sigmund Freud, *Totemas ir tabu. Kai kurie sutapimai laukinių ir neurotikų psichikos gyvenime*. Vilnius: Vaga, 2010, p. 70.
- ⁴ Джеймс Джордж Фрезер, *Золотая ветвь. Исследование магии и религии*. Москва: Издательство политической литературы, 1980, с. 222–295.
- ⁵ *Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte von Wilhelm Wundt. Zweiter Band: Mythos und Religion. Zweiter Teil. Mit 8 Abbildungen in Text*. Leipzig: Werlag von Wilhelm Engelmann, 1906, 308. Prieiga per internetą: < <https://archive.org/stream/p2vlkerpsycholog02wunduoft#page/n9/mode/2up> > [žiūrėta 2014 12 14].
- ⁶ Sigmund Freud, *Totemas ir tabu. Kai kurie sutapimai laukinių ir neurotikų psichikos gyvenime*, p. 70.
- ⁷ Tabu griežtumas ir paplitimas priklauso nuo visuomenės. Paprastai itin griežti tabu būdingi nedidelėms gentims (Okeanijos, Afrikos, indėnų tautelėms), taip pat religinių dogmų sukaustytais visuomenėms.
- Tabu pavyzdžiai: dietos tabu (kanibalizmas, įvairių gyvūnų mėsos valgymas, alkoholio, narkotikų vartojimas); seksualiniai tabu (kraujomaišos tabu, homoseksualumas, pedofilija, daugpatystė, zoofilija, neištikimybė, paleistuvystė); fiziologiniai tabu (raugėjimas, oro gadinimas, tuštinimasis, nosies krapštymas viešojoje erdvėje); nuogumo tabu (nudizmas viešumoje, pornografija); kalbos tabu (keiksmazodžiai, vulgari, užgauli kalba, šnekos apie seksualinius, fiziologinius tabu); gestų tabu ir t. t. Įvairiose mažiau išsivysčiusiose kultūrose gausu tabu, skirtų mirčiai, santykiams su vadu, atvykėliais, giminystės santykiams, apeigoms ir santykiams su dievais.
- ⁸ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. II. Sud. Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001, p. 92–93.
- ⁹ Išėjimo knyga 20, 3. *Šventasis Raštas. Senasis Testamentas*. Iš lotynų k. vertė arkivyskupas Juozapas Jonas Skvireckas. Vilnius: Vaga, 1990, p. 105. Ta pati šio įsakymo formuluotė ir Pakartoto Įstatymo knygoje (*Įst 5, 6–21*, ten pat, p. 245).
- ¹⁰ Vytautas Bagdonavičius, *Velnius lietuvių pasakose ir vokiečių dievas Odinas. Laiškai lietuviams*. 1976 m. lapkričio 10 d. Prieiga per internetą: <<http://laiskailietuviams.lt/index.php/1976m-10-lapkritis/4372-velnius-lietuviskose-pasakose-ir-vokieciu-dievas-odinas>> [žiūrėta 2015 01 04].
- ¹¹ Roderick Andrew Francis MacKenzie, *Faith and History in the Old Testament*. Minneapolis University of Minnesota Press, 1963, p. 38–43; Trevor Bryce, *The 'Eternal Treaty' from the Hittite perspective*. Prieiga per internet: < <http://www.thebritishmuseum.ac.uk/bmsaes/issue6/bryce.html> > [žiūrėta 2014 12 20].
- ¹² Vytautas Bagdonavičius, *Brutenio religinės ir politinės reformos įsteigimas Prūsijoje. Tėvynės sargas*. Redaguoja Petras Maldeikis. Brooklyn: Pranciškonų spaustuvė, 1982, nr. 1, 60.
- ¹³ Gintaras Beresnevičius, *Baltų religinės reformos*. Vilnius: Taura, 1995, 91.
- ¹⁴ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. I, 1996, p. 240.
- ¹⁵ Žr. ten pat, p. 568.
- ¹⁶ Vytautas Bagdonavičius, *Brutenio religinės ir politinės reformos įsteigimas spaustuvė. Tėvynės sargas*, 1982, nr. 2, p. 65.
- ¹⁷ Elvyra Usačiovaitė, *Augimo samprata senojame lietuvių kultūroje*. Vilnius: Versus aureus, 2004, p. 67.
- ¹⁸ Émile Durkheim, *Elementarios religinio gyvenimo normos: toteminė sistema Australijoje*. Iš prancūzų k. vertė Jūratė Karazijaitė, Jonė Ramunytė. Vilnius: Vaga, 1999, p. 356.
- ¹⁹ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. I, p. 181.
- ²⁰ *Mindaugo knyga: istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*. Parengė ir į lietuvių k. išvertė Darius Antanavičius, Darius Baronas, Artūras Dubonis. Vilnius: LII, 2005, p. 184. Cituota ištrauka versta iš: *Simon Grunau's Preussische Chronik*, hrsg. Von M. Perlbach, Bd., I. Lepzig, 1875, S. 276–279. Iš vokiečių k. vertė R. Petrauskas.
- ²¹ Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės arba Prūsijos regykla*. T. III, 2006, p. 173.
- ²² *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. I, p. 595.
- ²³ Ten pat, p. 582. Ta pati istorija perpasakojama ir vėlesnių autorių. Antai A. Guagnini rašo, jog karaliui Vladislavui išgriovus Lietuvoje senąsias šventvietes, vietiniai stebėjosi: „kaipgi mūsų dievaitų piktųjų lenkų krikščionių daromas skriaudas pakenčia, jiems nekeršija <...>, jeigu kada kas iš mūsų būtų šitaip padaręs, bematant būtų smarkiai nubaustas“. To paties A. Guagnini'o teigimu, vienas dar nepakrikštytas kunigaikštis kreipėsi į karalių Vladislavą tokiais žodžiais: „Tavo karališkoji malonybe, jeigu tie mūsų dievai tokie bejėgiai ir niekam tikę, kad leidosi Lenkijos karaliaus įveikiami, tai jau ir mes, apleisdami savo dievus, prie lenkų Dievo, kaip prie galingesnio, šliejamės“ (žr.: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. II, 2001, p. 489).
- ²⁴ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. II, 2001, p. 396.

- ²⁵ Ten pat, p. 497.
- ²⁶ Ten pat.
- ²⁷ Ten pat, p. 617.
- ²⁸ Ten pat, p. 628.
- ²⁹ Ten pat.
- ³⁰ Ten pat, p. 632.
- ³¹ Plačiau žr. Rimantas Balsys, *Lietuvių ir prūsų pagonybė: alkai, žyniai, stabai*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2015, p. 16, 42–43.
- ³² Žr.: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. III, 2003, p. 284, 300.
- ³³ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. I, p. 249. Dar žr.: Gintaras Beresnevičius, *Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas*. Vilnius: Aidai, 2001, p. 15.
- ³⁴ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. I, p. 191.
- ³⁵ Ten pat, p. 202–203.
- ³⁶ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. I, p. 225. Dar žr.: Gintaras Beresnevičius, *Kosmosas ir šventvietės lietuvių ir prūsų religijose*. Atspaudas ir Darbų ir Dienų nr. 6(15). Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 1998, p. 12–13.
- ³⁷ Petras Dusburgietis 1326 m. *Prūsijos žemės kronikoje* rašo: „...Jie turėjo šventųjų miškų, laukų ir vandenu, kur niekas nedrįso nei medžio kirsti, nei žemės dirbti, nei žuvauti...“ (*Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. I, p. 344).
- ³⁸ Jonas Dluogošas, XV a. pirmoje pusėje rašydamas apie Lietuvos krikštą, pažymi, jog mūsų protėviai „daugelį miškų garbino visai kaip šventus ir neliečiamus. Į juos įžengti ir išniekinti, nukirsti medį ar nuskabyti jo lapus reiškė netekti galvos. Lapijos ar miško niokotoją demonas nužudydavo arba sužalodavo jam kurią nors kūno dalį“; konstatuoja, jog Jogaila liepė „iškirsti ir nuniokoti girias bei miškelius, jų laikomus neliečiamais“ (žr. ten pat, p. 96, 551, 557, 572). Paaiškinimą, kodėl šventą vietą suteršęs yra baudžiamas, pateikia pats J. Dluogošas: „tuose miškeliuose šeimos ir kiekvienas namas turėjo jiems skirtą ugnivietę, kurioje degindavo visų mirusių namiškių ir artimųjų kūnus <...>. Nėgana to, spalio pirmąją visoje Žemaitijoje minėtosiose giriose būdavo švenčiama didžiausia šventė, į kurią rinkdavosi vyrai ir moterys iš viso krašto <...>. Kiekvienas atnašaudavo ant savo aukuro aukas saviems pagoniškiems dievams, pirmiausia dievui, jų kalba vadinamam Perkūnu“ (ten pat, p. 1996, 559–560, 580–581).
- ³⁹ Plačiau žr. Rimantas Balsys, *Lietuvių ir prūsų pagonybė: alkai, žyniai, stabai*, p. 18–38.
- ⁴⁰ Jonas Balys, *Raštai*. T. II. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, p. 1–61; Bronislava Kerbelytė, *Lietu-*
- vių liaudies padavimai*. Vilnius: Vaga, 1970; Norbertas Vėlius, *Senovės baltų pasaulėžiūra: struktūros bruožai*. Vilnius: Mintis, 1983; Gintaras Beresnevičius, *Kosmosas ir šventvietės lietuvių ir prūsų religijose*; Lina Būgienė, Mitinis vandens įprasminimas lietuvių sakmėse, padavimuose ir tikėjimuose. *Tautosakos darbai*. T. XI (XVIII). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999, p. 13–85; Vyktintas Vaitkevičius, *Alkai. Baltų šventviečių studija*. Vilnius: Diemedis, 2003; Rimantas Balsys, *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2010, p. 278–312, 341–366.
- ⁴¹ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. III, p. 254.
- ⁴² Jonas Balys, *Raštai*. T. I, 1998, p. 42.
- ⁴³ Nijolė Laurinkienė, *Senovės lietuvių dievas Perkūnas: kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 47–48; Jonas Balys, *Raštai*. T. I, p. 42.
- ⁴⁴ Birutė Jasiūnaitė, Velnio pavadinimai pagal gyvenamąją vietą tarmėse ir tautosakoje. *Baltistica XLVI (1)*, 2011, p. 87–106. Dar žr.: Jonas Balys, *Raštai*. T. I, p. 249; Norbertas Vėlius, *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis*. Vilnius: Vaga, 1987, p. 33.
- ⁴⁵ Žr.: Arnold van Gennep, *The Rites of Passage*. London, 1908, p. 26–41. Prieiga per internetą: <http://books.google.lt/books?id=kJpkBH7mB7oC&printsec=frontcover&dq=rites+of+passage&lr=&num=50&as_brr=0&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false> [žiūrėta 2014 11 15]; Mircea Eliade, *Šventybė ir pasaulietiškasumas*. Iš prancūzų k. vertė Petras Račius. Vilnius: Mintis, 1997, p. 136–137.
- ⁴⁶ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. II, p. 290.
- ⁴⁷ Ten pat, p. 630; Beje, pirmasis šių vien moterų atliekamą ritualą 1583 m. aprašė J. Lavinskis (Laiškas Jonui Pauliui Kampanui. *Tiesa*, J. Lavinskis nepaaiškino, kodėl kiti šeimos (bendruomenės) nariai čia negali dalyvauti (žr.: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. II, p. 608).
- ⁴⁸ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. II, p. 630.
- ⁴⁹ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. III, p. 307.
- ⁵⁰ Ten pat, p. 321.
- ⁵¹ Plačiau žr. Bronislava Kerbelytė, *Lietuvių tautosakos kūrinių prasmės*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011, p. 252–290.
- ⁵² *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. II, p. 595.
- ⁵³ *Eisim žvejoti. Tautosakos ir papročių rinktinė*. Parengė Irena Nakenė, Dalia Kubiliūtė. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2001, p. 204–208; *Pamarių sakmės*. Sud. Dalia Kiseliūnaitė. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2010, p. 237, 238, 240, 241.